

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İSLAM DÜŞÜNCE ATLASI

YENİ
EDİSYON

HAZIRLAYAN İBRAHİM HALİL ÜÇER

KLASİK DÖNEM

2

ilem
İlim etüdler derneği

KONYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İSLAM DÜŞÜNCE ATLASI

Konya Büyükşehir Belediyesi Adına Sahibi: Uğur İbrahim Altay
Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 360
Sertifika No: 21473

İstanbul 2022

Birinci Basım: Ekim 2017
İkinci Basım: Aralık 2017
Üçüncü Basım: Ocak 2019
Genişletilmiş Dördüncü Basım: Eylül 2022

ISBN 978-605-389-304-2

HAZIRLAYAN İbrahim Halil Üçer

TASARIM VE UYGULAMA MNA Tasarım Muhammed Nur Anbarlı

HARİTALANDIRMA VE INFOGRAFIK Erol Polat

GEOMETRİK DESENLER Serap Ekizler Sönmez

TASHİH Elmin Aliyev

YAPIM **KÜLTÜR A.Ş.**

Konya Sanat Kültür ve Spor Faaliyetleri San. ve Tic. AŞ
Konevi Mh., Alay Cd., No. 11
Meram 42040 Konya
konyakultur.com
+90 332 355 55 52

BASKI VE CILT
Optimum Basım
Sertifika Nu. 41707

www.islamdusunceatlası.org

ilem
İlmi Etüdler Derneği

Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi,
Halk Caddesi, Türbekapısı Sokak, No. 13,
Üsküdar 34672 İstanbul
+90 216 310 43 18
ilem.org.tr

**KONYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ**

Konya Büyükşehir Belediyesi
Mevlânâ Kültür Merkezi, Çimenlik Mahallesi,
Aslanlı Kışla Caddesi, No. 8
Karatay 42030 Konya
444 5 542
konya.bel.tr

BİLGİNLER

Tuveys

(ö. 92/711)

Medineli muğanni

Oldukça uzun boylu, doğuştan sağ gözü aşırı bir şekilde şaşı olan Tuveys aynı zamanda uzağı görememektedir. Kaynaklarda milliyetiyle ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Benî Mahzûm'un mevlâsı (azadlısı, azadlı kölesi) olarak İV. Halife Hz. Osman b. Affân (23-35/644-656)'in annesi Erva bint Kurayz'ın hizmetinde bulunmuştur. Arapça'yı oldukça iyi kullanan Tuveys, Medîne'yi çok iyi bilir, Medineli ailelerin soy ve nesepleri konusunda uzman bir kişidir.

Tuveys, tahannüsünden dolayı I. Muâviye (41-60/661-680)'nin halifeliği döneminde Hicaz valisi olan Mervan b. Hakem (42-49/662-669 ve 54-56/674-677) tarafından öldürülme korkusuyla diğer muhannesler gibi şehirden kaçmış ve Medîne'nin kuzeyinde (Şam yolu üzerinde) iki günlük bir mesafede olan Süveydâ'ya yerleşmiştir. Hayatının sonuna kadar burada kalan Tuveys 92/711 senesinde I. Velid b. Abdülmelik (86-96/705-715) döneminde burada vefat etmiştir.

Karı ve çocukları hakkında detaylı bilgi olmamakla birlikte en azından *Kitâbü'l-eğânî*'de geçen bir rivâyette evli olduğuna dair bilgi vardır.

Kaynaklarda oldukça nükteli, tatlı dilli ve zarif birisi olarak anlatılan Tuveys'in "yavrusundan ayrılmış anneyi bile güldürecek kadar" nüktedan olduğuna dair hikâyeler aktarılmakta, bilhassa ilim ve zarâfette Tuveys'i geçen kimsenin olmadığı ifade edilmektedir.

Onun lânetli ve uğursuz olması halk arasında "Tuveys'den daha uğursuz" şeklinde darb-ı mesel olmuştur. Zira Tuveys, kendi kendisini "Annem, Ensâr'ın kadınları arasında lâf taşırdı; ben, Hz. Peygamber'in vefat ettiği gün doğmuş, Hz. Ebû Bekir (11-13/632-634)'in vefat ettiği gün sütten kesilmiş, Hz. Ömer (13-23/634-644)'in vefat ettiği gün ergenliğe ulaşmış (veya sünnet olmuş), Hz. Osman'ın şehit edildiği gün evlenmiş, Hz. Ali (35-40/656-661)'nin şehit edildiği gün ise baba olmuşum" cümleleriyle tanıtılmaktadır.

Tuveys, "muhannes" denilen, kadınlar gibi davranışlar sergileyen bir kişidir. Bilhassa dört halife döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan ve "muhannesün" denilen bu insanlar, renkli ve ipekli elbiseler giyer, ellerine kına yakar, saçlarını boyar ve taralı bir halde gezerlerdi. Muhannesler kadınların yanına rahatlıkla girip çıkarlardı; bunun neticesi olarak çöpçatanlığı meslek edinmişlerdi. Fakat bunlar zamanla ya öldürülmüş, ya sürülmüş ya da bir şekilde toplumdan tecrit edilmişlerdir. Tuveys

bu grubun önde gelenlerindedir. Bu konuda halk arasında "Tuveys'den daha efemine (kadınsı)" şeklinde darb-ı mesel söylenmiştir. Bu özelliğinden dolayı her ne kadar makbûl birisi olmasa da eşrâftan iltifat görmüştür.

Bununla birlikte Tuveys'in muhannesliğinin cinsellikten ziyade sadece dış görünümde kaldığına dair rivâyetler vardır. Zira bu anlatımlarda Tuveys, namazını kılan, orucunu tutan, yani dinini yaşamaya çalışan bir müslümandır. Zaten rivâyetlerde aksi bir durum söz konusu değildir. Kaynaklar Tuveys hakkında "muhannesliği onu en mükemmel -dev- muğanniler sınıfından düşürmüştür" diye yazmaktadır.

Farmer, Tuveys'i müsikîyi çok sevmesinden dolayı bilhassa Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700)'in onu koruyup himaye ettiğini bildirmektedir.

Müsikîsi

İslam dünyasında özellikle müsikî sahasında Tuveys dâima ilk olmuştur. Sadece uğursuzluk değil sesinin güzelliği dolayısıyla aynı zamanda şarkı söyleme konusunda da darb-ı mesel olmuştur. Meşhur muğanni Seyyât (ö. 169/785)'in ifadesiyle bilhassa Medîne'de ilk defa vezinli -ikâlî- Arapça şarkılar söyleyen -birçok kaynağa göre- kendisidir. Her ne kadar Ebû Hilal, "İlk ğinâ edenin Tuveys olduğuna itiraz edilmiş ve ilk ğinâ edenin Abdullah b. Cûd'an'ın cariyesi Cerâde olduğu" ifadesine yer verse de, konuyu "yine de birçok kaynak, ilk ğinâ edenin Tuveys olduğunu bildirir" şeklinde bitirmektedir.

Tuveys müsikî konusunda, Rum ve bilhassa İranlı esir işçilerden faydalanmıştır. Zira o, Abdullah b. Zübeyr (ö. 72/691)'in Mekke emirliği döneminde yıkılan Kâbe'yi tamire ve inşaaya gelen Rum ve İranlı esirlerden şarkılar ve melodiler öğrenmiş; bu melodilere Arapça şiirler giydirek Arapça şarkı okuma geleneğini başlatmıştır. Hatta bunları melodik yönden zenginleştirmiştir. Özellikle İran melodilerinden daha çok hoşlanan Tuveys bu şarkıları Arabî bir zevke büründürme konusunda oldukça başarılı olmuştur.

Diğer taraftan bu devrede müsikî için önemli bir olay meydana geldi. Mısır Kralı Mukavkıs, hicrî 9 yılında Hz. Rasûlullah'a iyi niyetini göstermek amacıyla bazı hediyelerle birlikte Mariye ve Sîrîn adında iki cariye gönderdi. Bunlardan Mariye'yi Hz. Peygamber nikâhına aldı. Sîrîn'i de şairi Hassan b. Sâbit'e hediye etti. Sîrîn'in sesi güzeldi ve Mısır şarkıları söylerdi. Böylelikle şiir ve müsikî sanatı birleşmiş oldu. M. Hamidullah adı geçen Sîrîn'in (aslî Şîrîn ve Farsça) İranlı olup olmadığı tartışmasını yapmaktadır. Görünen odur ki Arap Yarımadası dışından etkilenmeler, Sîrîn'in şahsında Farisî (İran) etkisiyle başlamış olma ihtimali kuvvetlidir. Kaynaklarda bundan sonraki dönemlerde isimleri geçecek olan bazı şarkıcıların bu şarkıları Sîrîn'den öğrendiklerine dair ifadeler vardır. Dolayısıyla Tuveys'in de bu muğannilerden olduğu veya en azından aynı tür müsikî icra ettiği rivayet edilmektedir.

Daha önce remel ve hezceden başka bir şey okuyamayan muğannilerden ilk defa Tuveys, öğrendiği bu melodileri Arap

şiiirlerine glydirerek okumaya başlamıştır. Kaynakların bildirdiğine göre şarkı okumada yegâne olan Tuveys'in aynı zamanda şarkılara "ikâ" (ritim, usûl)'yî da uygulayan ilk muğannî olmasını gözden kaçırmamak gerekir.

Şarkı konusunda ilk defa ortaya koyduğu ve "rakik" (ince, zarif, sanatlı) ve "mütkan" (sağlam, nitelikli, sanatlı) denilen romantik ve sanatlı şarkılara da keza öncülük yapmıştır. Bununla birlikte "hezec" ve "remel" formlarını da icat eden Tuveys, rivayetlere göre dönemin sanatçıları içerisinde en iyi "hezec" okuyan, bu formu en güzel yorumlayanlardır. Bu şarkıları seslendirirken klâsik üslûptan asla taviz vermemiştir. Hatta bu konuda "Tuveys'den daha hezec" şeklinde darb-ı mesel yapmışlardır. Kaynaklar hezecde Tuveys, sakilde İbn Muhriz (ö. 97/715?), remelde ise İbn Süreyc (ö. 108/726)'in uzman olduklarını bildirmektedir.

Kendi döneminde müzik sahasında ortaya koyduğu icatlar, remel ve hezecde harikalar yaratırken Mecdi el-Ukaylî, Tuveysî şu üç maddede anlatmaya çalışmıştır:

İlk dönem İslam asrında ilk ğinâ eden ve müzikde ilk şöhret olanıdır.

Başına gelenlerden dolayı insanlar onu uğursuz saymışlardır.

Tuveys aşık oldu, hatta aşkından deli divâne oldu; gazelinde, şiiirinde, şarkılarında ve sözlerinde. Hatta aşkından eriyip tükendi de hayatı boyunca ve ölümünden sonra bile "zâib" (erimiş, tükenmiş) olarak anıldı.

İlk defa Hz. Ali döneminde şarkı okumaya başlayan Tuveys, şarkılarını kare şeklindeki bir def eşliğinde okurdu. Defi çok iyi kullandığı ifade edilmektedir. Başka herhangi bir enstrüman çalmazdı. Aynı zamanda def eşliğinde şarkı söyleyerek yeni bir tarz geliştirmiştir. Defini ridâsinin altına gizleyerek icra ettiği de rivayetler arasındadır.

Kaynaklar Tuveys'in aynı zamanda sesinin de çok güzel olduğunu ifade ederler. Hatta meşhur muğannî İbn Süreyc en güzel sesin kendisinde olduğunu anlatır ve bununla övünmüştür. Tuveysî dinlediğinde bu iddiasından vazgeçmiş ve insanların en güzel seslisinin Tuveys olduğunu anlatmaya başlamıştır. Zehebî'nin rivâyetine göre Tuveys ve İbn Süreyc şarkı okumuşlardır; bununla birlikte müellif ğinâ konusunda çok kabiliyetli biri olduğunu yazdığı Tuveys hakkında "yaşadığı dönemde nefes konusunda Ma'bed'den başka kimse onu geçememiştir" yorumunu yapmıştır.

Ğinâ konusunda aynı zamanda yenilikçi bir yapısı vardır. Bu kadar güzel sese sahip olan Tuveys, bilhassa Medîne'nin soy-luları ve ileri gelenleri tarafından himâye görmüştür. Özel toplantılar veya düğün vb. cemiyetlere davet edilmiş ve sanatını icra etmiştir.

İshak el-Mevsilî, Tuveys hakkında "Ahbâr Tuveys" isimli bir biyografik eser kaleme almıştır. Aynı yerde Farmer, Tuveys'in

şarkılarının III./IX. asırlarda hâlâ bilinmekte olduğunu ifade etmektedir.

İLERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğâni*, Beyrut 1995.
- Mina el-Hasan, "Tuveys", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, Dimaşk 2005, c. 22, s. 662-3.
- E. K. Rowson, "The Effeminate of Medina", *JAOS*, sy. 151 (1991), s. 671-93.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Âyan ve Enbâü Ebnâ'iz-Zemân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1994.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire 1998.
- Ahmet Hakkı Turabi, "Medineli Efemine Şarkıcı Tuveys (11-92/632-711)", *Çukurova Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 10/1 (2010), s. 41-66.
- Everett K. Rowson, "İlk Dönem Medine'de Efemineler", çev. Ahmet Hakkı Turabi, Erhan Özden, *Rast Müzikoloji Dergisi*, sy. 3/1 (2015), s. 1-31.

—Ahmet Hakkı Turabi

BİLGİNLER

Yûnus el-Kâtib

(ö. 135/752)

İslam dünyasında ilk mûsikî müellifi

Tam adı Yûnus b. Süleyman b. Kürd b. Şehirî'dir. Künyesi "Ebû Süleyman"dır. Divân kâtiplerinden olmasından dolayı "el-Kâtib" ismiyle meşhur olmuştur. "Yûnus el-Muğannî" ismiyle de anılmaktadır. Yarı Kürt yarı İranlı olan Hürmüz'ün oğullarından olup, Amr b. ez-Zübeyr'in mevlâsıdır. Bazı kaynaklarda babası Hürmüz'ün, Zübeyr b. el-Avvâm'ın mevlâsı olduğu bilgisi yer almaktadır.

Medîne'de doğmuş ve burada yaşamıştır. Babası Hürmüz, fakihdir ve Yûnus'u "kâtib" olarak "divân'a" yerleştirmiştir. Divân kâtibi olarak yaşamını sürdüren Yûnus el-Kâtib, küçük yaşlardan itibaren müziğe olan kabiliyeti ile temayüz etmiş ve bu sanatı ehlinden öğrenmiştir. Müzik sahasında ki hocaları, dönemin en meşhur müzikşinasları olan Ma'bed, İbn Süreyc, İbn Muhriz ve el-Ğarîd'dir. Bunların arasında en çok Ma'bed'i benimseyen ve beğenen Yûnus, müzik icrası ve bestelerinde Ma'bed'in geleneğini devam ettirmiştir. Hatta kaynaklar Ma'bed'in öğrencileri arasında en çok repertu-ara sahip, en kabiliyetli, en usta ve sanatkâr olanın; ayrıca Ma'bed'den en çok eser rivayet edenin Yûnus olduğu hususunda ittifak etmektedirler.

Yûnus el-Kâtib yaklaşık olarak 135/752 senesinde Medine'de vefat etmiştir.

BİLGİNLER

İshak el-Mevsilî

(ö. 235/850)

Abbâsî döneminin en büyük mûsikî bestekârı ve nazariyatçısı

Abbâsîlerin ilk zamanlarının meşhur mûsikîşinaslarından İbrahim Mevsilî'nin oğlu olan İshâk, Rey'de dünyaya geldi. Aslen asil bir Fârisî aileye mensup olan Mevsilîler, velâye yoluyla Benî Temîm'e nisbet edilirler. İshak'tan rivayet olunduğuna göre İran'ın Errecân kasabasındandırlar. İbrahim Mevsilî Kûfe'den sonra gelip-yerleştiği Rey'de evlendiği ikinci eşi Şâhek'ten oğlu İshâk dünyaya geldi.

Şöhreti saraya ulaşan İbrahim, ailesiyle Bağdat'a taşındı. Böylelikle İshak yüksek kültüre sahip elit bir ortamda büyüdü ve tahsil gördü. Süfyan b. Uyeyne, Huşeym b. Buşeyr, Ebû Muâviye ed-Darir'den hadis; Kisâi ve Ferrâ'dan Kur'ân; Esmâî ve Ebû Ubeyde el-Müsennâ'dan edebiyat tahsil etti. İlk mûsikî derslerini babası İbrahim, annesi Şâhek, dayısı meşhûr üdî Mansûr Zelzel ve Âtike b. Şuhde'den aldı.

İshak ayrıca İslam fihri, kelâm, lugat ve şiir konularında da kendisini yetiştirdi ve sarayda düzenlenen ilim meclislerine katıldı. İshak'ın yalnızca fakihlerin giyebildikleri libasları giyme hususunda özel izni vardı. Halife Me'mun "İshak, mûsikîşinas olarak bu kadar tanınmasa idi, onu kadı yapardım" demiştir. Dönemin meşhur âlimi Yahya b. Eksem bir mecliste İshak'a Kur'ân, fikh, kelâm ve şiir konularında bazı sorular sormuş ve aldığı cevaplardan son derece memnun kalmıştır.

İshak'ın Abbâsî sarayındaki ilk hâimleri Harun er-Reşid, vezir Yahya b. Halid Bermekî ve oğulları idi. Sonra sırasıyla Emin, Me'mun, Mu'tasım, Vâsık ve Mütevekkil'in himayelerine mazhar oldu ve onların nedimliğini yaptı. Babasının vefatından sonra devrin en büyük müzisyeni oldu. Halife ve diğer makam sahiplerinin hediye ve mükâfaatlarına nail olan İshak servetine servet kattı. Bu anlamda ilk profesyonel müzisyenlerdendir. Zenginliği kadar cömert de olan İshak, ilim tahsil edenleri himaye ederdi. Meşhur lugat alimi İbnü'l-Arabî de bunlardandır.

Öğretisi

Ebû'l-Ferec *Eğânî*'sinde "İshak, mûsikîde devrinin en bilgisi ve bu sanatın bütün kollarında en mükemmeliydi" demektedir. Ses olarak birkaç çağdaşından daha iyi olmasa da; ilmi, fazileti ve besteleriyle hep ön plandaydı. Rivayetlere göre; mugannilerle halifeyi ayıran perdenin ötesine de ilk geçen müzisyen İshak'tır. Vâsık "O, ne zaman huzurunda teğanni etse, her defasında devletin nüfuz ve kudretinin arttığını hissederim" demiştir.

İshak Mevsilî, mûsikî ekolü olarak babasının yolunu tutmuş ve klasik Hıcaz stiline sarılmıştır. Bu konuda –tabir yerindeyse- Romantik Modern ekolün temsilcisi olan İbrahim b. el-Mehdi ile çekişmeleri ve rekabetleri olmuştur. Bu konuda kaynaklarda çokça rivayet ve anekdot mevcuttur. Harun bu rekabette İshak'tan yana tavır koymuştur.

Mûsikî sahasında diğer meslektaşlarını gölgede bırakan İshak'ın bu sanata en büyük hizmeti; ortadan kalkmak üzere olan klasik Arap mûsikîsi nazariye ve icra mektebini katı bir sisteme bağlamasıdır. Gınavı, cinsler ve yollar şeklinde kı-sımlara ayıran ilk o olmuştur. Böylelikle mûsikîyi kolaylaştırmış, bu yolu aydınlatmıştır. Nazariyatta klasik terminoloji ile ritmik ve müzikal şekilleri birbiri içinde meczetmiştir. Hatta bu konudaki izahlarından dolayı Fârâbî onu eleştirir (Sawa, s. 16-37).

Rivayete göre "tahnîs (falsetto; kafa sesi)"i ilk kullanan da İshak'tır (*Eğânî*, c. 5, s.75). Ud çalmada hocası Zelzel'i aratmayan İshak bestelerinin çoğuna yüksek perdelerden başlardı. 200-400 civarında bestesi olan İshak'a bundan dolayı "el-Melsu (akrep sokmuş)" lakabını takmışlardır. Sayıları 40-80 arasında değişen korosunun tam ortasına oturur ve bu şekilde yönetirdi. Bir defasında korosundaki 20 uddan birinin akordunun bozuk olduğunu bildiren İbrahim b. el-Mehdi'ye cevaben o kadar udun içinde bozuk olan udu ve hatta o tell hemen düzelterek ne kadar hassas bir kulağa sahip olduğunu ispat etmiştir (*Eğânî*, c. 5, s. 54-56).

İlimde ve doğrulukta güvenilir olan İshak, cömert ve zarif bir insandı. Bundan dolayı Harun onu "Ebâ Safvân" diye künyelendirmiştir. Hafızası çok güçlü olan İshak o dönemde Bağdad'ın en mühim kütüphanelerinden birine sahipti. Genel kültür sahibiydi; mûsikî teorileri ve önceki müzisyenlerle ilgili bilgiler veren ilk müelliftir. *el-Fihrist* bu meyanda 40 civarında eseri olduğunu zikreder. Bu eserlerin çoğu mûsikî ve mûsikînaşlara ait olmakla beraber *Kitâb Ahbârî zi'r-Rimme*, *Kitâb Cevâhiri'l- kelâm*, *Kitâb Tafzîl-iş-Şîr*, *Kitâb Mevârisi'l- Hikme* gibi diğer ilim sahalarında da te'lifleri vardır. Mûsikîye dair eserleri şunlardır: *Kitâbü'l-Eğâniyyi'l-Kebir*, *Kitâb Eğânî-hi'l-letî Ğannâ Bihâ*, *Kitâbü'l-lhtiyar mine'l-eğânî li'l-Vâsık*, *Kitâb Eğânî Ma'bed*, *Kitâbü'n-Neğam ve'l- İka'*, *Kitâbü'r-Raks ve'z-Zefn*, *Kitâbü'l-Kıyân*, *Kitâb Kıyânî'l-Hıcaz*, *Kitâb Ahbârî Tuveys*, *Kitâb Ahbârî İzzetü'l-Meylâ*, *Kitâb Ahbârî Sa'îd b. Mıscah*, *Kitâb Ahbârî Huneyni'l-Hıyerî*, *Kitâb Ahbârî Dellâl*, *Kitâb Ahbârî Ma'bed ve'bn Süreyc*, *Kitâb Ahbârî Ğarîd*, *Kitâb Ahbârî Muhammed b. Âişe*, *Kitâb Ahbârî Ebcer*, *Kitâbü'n-Nüdemâ*, *Kitâb Ahbârî Muğannihî'l-Mekkiyyîn*. Ne yazık ki bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan alınan bilgilere Ebû'l-Ferec'in *Eğânî*'sinde rastlayabiliriz. İbn Hurdâzbihi, Ziryab, Amr b. Bânâ, Allüve ve Mehârik onun talebeleri arasındadır.

Mütevekkil'in hilafeti döneminde bir Ramazan ayında ağır ishale yakalanan İshak giderek ağırlaştı ve aynı ayda vefat etti. 85 yıl ömür süren İshak, bu ayda tutamadığı oruçlar için keffaret verirdi. Bazı rivayetlerde ömrünün son yılların-

da âmâ olduğu belirtilir. Vefat tarihi 235/850'dir. Mütevekkil onun vefatı üzerine "İshak'ın ölümü ile devletim bir şeref ve ziynetten mahrum kaldı" demiştir.

İLERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

- ☞ Ahmet Hakkı Turabi, "İshak el-Mevsilî", *DIA*, c. 22 (2000), s. 536-7.
- ☞ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348.
- ☞ Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhâtü'l-Elîb-bâ' f*, nşr. İbrahim es-Sâmerrâî, Zerkâ, 1405/1985.
- ☞ H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929.
- ☞ Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *Ishakel-Meusill*, Kahire 1987.
- ☞ J. W. Fück, «İshak b. İbrahim al-Mawşilî», *EI2*, s. 110-311.
- ☞ Everett K. Rowson, "Eshâq Mawseli", *Iranica*, c. 8, s. 596-597.
- ☞ H. Kilpatrick, "al-Mawsili, İshâq ibn İbrahim Abû Muhammad", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. S. Meisami, P. Starkey, London 1998, s. 520.

—Ahmet Hakkı Turabi

BİLGİNLER

Ziryâb (ö. 238/852)

Müzik ve sanat adamı

Asıl adı Ebü'l-Hasan Ali b. Nâfi' olan Ziryâb'ın nerede doğduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kaynaklarda onun Halife el-Mehdî'nin (158-169/775-785) mevlâsı ya da İbrahim el-Mevsilî'ye (ö. 188/804) ait siyah bir köle olduğu zikredilmektedir. 175/790 dolaylarında doğduğu tahmin edilmektedir. Sadece Ziryâb isminden yola çıkarak onun, İran kökenli olduğunu söyleyenler vardır. Fakat kaynaklarda belirtildiği üzere siyahî olması Ziryâb'ın Afrika kökenli olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ziryâb önemli bir müzik adamıdır. Bu ilmi, İbrahim el-Mevsilî ve oğlu İshak el-Mevsilî'den (235/850) almıştır. Ziryâb hakkında en temel kaynak olan el-Makkarî'nin verdiği bilgiye göre, İshak el-Mevsilî (ö. 235/850), sahip olduğu okula gelen yetenekli öğrencileri tespit ederek bunları halifeye (Harun er-Reşid (170-193/786-809) takdim etmekte ve böylece halifenin himmetine mazhar olmak istemektedir. Ziryâb da takdim ettiği öğrencilerden biridir. Ancak Ziryâb'ın, Halife'nin huzurunda hocası İshak'ın uduyla değil de teknik özellikler bakımından daha da geliştirdiği kendi uduyla müzik yapması ve Halife ile aralarında geçen samimi diyalog kıskançlığa sebep olmuş ve hocası İshak, onu Bağdat'ı terk etmeye zorlamıştır.

Bağdat'ı terk eden Ziryâb daha sonra Kayravan'a gitmiş ve orada bir müddet Ağlebî hükümdarı Ziyâdetullah b. İbrahim'in (201-223/816-837) himayesinde bulunarak sanatını icra etmiştir. Ziryâb'ın ne kadar süre orada kaldığı bilinmemekle birlikte 206/821 yılında Antere'nin beyitlerinden bestelediği bir şarkısında Ağlebî hükümdarını kızdırdığı ve bunun üzerine de hükümdarın, onun şehirden kovulmasını buyurduğu ve üç gün sonra şehirde görülürse de kellesinin vurulmasını emrettiği zikredilmektedir. Ziryâb 206/821-822 yılında Endülüse gitmek zorunda kalmıştır. II. Abdurrahman (207-238/822-852) onu şehrin dışında karşılamış ve ona büyük servet ve itibar kazandırmıştır. 852 yılında vefat edinceye kadar Kurtuba'da yaşamış ve Endülü's'ün sanatına, müzikine, edebiyatına eşsiz katkılar sağlamıştır.

Öğretisi

Ziryâb sadece müzisyen değildi. Tarih, şiir, astronomi ve coğrafya da bilirdi. II. Abdurrahman onun sohbetlerinden istifade ederdi. el-Makkarî, Ziryâb'ın coğrafyaya da, meteorolojiye de vakif olduğunu, ülkeler ve nüfusları hakkında da bilgi sahibi olduğunu kaydeder. Ziryâb'ın müzik alanında yaptıklarına gelince; ud mızrabı olarak ince tahta mızrab yerine akbaba teleğini kullanan ilk kişi ve uda beşinci bir tel ilavesini yapan ilk müzik üstadı olduğu belirtilir. Owen Wright, bu beşinci tel ilavesinin ne tür pratik bir fonksiyonu olduğunu tartışmaktadır. Buna rağmen Ziryâb'ın hafızasında on bin eserin güfte ve bestesinin bulunması o dönem için halk arasında onun, cimler tarafından desteklendiği ve bu şarkıları onların öğrettiği düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur.

II. Abdurrahman, Ziryâb için Kurtuba'da (Cordova) bir de konservatuar açmıştır. Bu konservatuarın benzerleri müteakiben İspanyaya (Sevilla), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Girnata (Granada) şehirlerinde de açılmıştır. Farmer'in ifade ettiği üzere bu okul Batı Halifeliliğinin yok oluşuna kadar varlığını sürdürmüştür. Ziryâb en büyük ününü Endülüs müzik konservatuarı olan, onun Kurtuba Müzik Okulu ile yapmıştır. Buradan mezun olan öğrenciler, ülkenin ünlüleri arasında yer almıştır. Ziryâb'ın Müzik Okulundaki eğitimle ilgili olarak bazı detaylar günümüze kadar intikal etmiştir: O, öğrencilerinin müzik eğitimi müfredatını üç bölümde ele almıştır: Buna göre ilk olarak ritim, vezin ve şarkının sözleri, ardından basit halde nağme öğretilmekte, son olarak ise müzikal nüanslara (zâide) geçilmektedir. el-Makkarî, Ziryâb'ın müziğe yeni başlayanlar için benimsediği metodu da zikretmektedir. Kendisine müzik öğrenmek için gelen kişiyi o, ilk önce mindere oturtur ve bağırarak sesinin sınırını/vüsatını denerdi. Eğer sesi zayıfsa, sesi artıran bir egzersiz olarak sarığını onun beline bağlardı. Eğer öğrencisi kekeleyor veya ağzını yeterince açamıyorsa ya da dişlerini kenetleme alışkanlığı varsa, Ziryâb onun ağzına bir tahta parçası koyarak bu sorunu gidermeye çalışırdı. Bunun ardından Ziryâb, öğrencisine avazının çıktığı kadar "Ya Haccâm" veya "Âh" diye bağırmasını ve yapabildiği kadar sesini uzatarak bağırmasını emreder. Eğer öğrencisinin gür, güçlü ve açık bir şekilde bu kelimeleri telaffuz ettiğini anlarsa, onu öğrenciliğe ka-

bul eder ve başarılı bir şarkıcı yapmak için elinden geleni yapardı. Aksi halde onunla daha fazla uğraşmazdı. İyi ses çıkarabilmek için solunum kontrolü ve desteğinin önemi günümüzde iyi bilinmektedir. "Ya Haccâm" veya "ah" sesleri ile egzersizler yaptırması, bize, ünlü harflerle ilgili fonetik çalışmalarını hatırlatıyor. Ziryâb'ın metotları arasında bulunan, bele sank bağlamak bu açıdan önemli sayılabilir.

Farmer, Ziryâb öncesinde Endülüste çok erken bir sistem olan tek oktavlı (accordatura) sistemin bulunduğunu belirtmekte ve İbn Mısah (ö. 97/715) tarafından oluşturulan ve İshak el-Mevsilî tarafından da yeniden biçimlendirilen Eski Arap Sisteminin ise Ziryâb tarafından Endülüse tanıtıldığını ifade etmektedir.

Ziryâb, müzik birikiminin yanı sıra, milâdî IX. yüzyıl Kurtuba'sında zamanın modasına yön veren bir modacı ve stil simgesi olmuştur. O, Endülüse Bağdat modasını da getirmişti. Ziryâb'ın Endülüse gidişi orada "Doğululaşmayı" daha da hızlandırmıştır. Kurtuba'daki Emevî sarayı, onun sayesinde rakipleri olan Irak'taki Abbâsî sarayının kültür ve sanat anlayışını kendisine mal edebilmiştir. Ziryâb Kurtubalılara neyi, nasıl yemeleri gerektiğini anlatmıştır. O, Endülüs mutfağında devrim yapmıştır. Bitkiler hakkında da geniş bilgisi olan Ziryâb, yeni bitkileri Endülüslülerin zevkine sunmuştur. Yemek masalarında örtü kullanmayı, üç öğün yemek kültürünü, yemeğe çorba ile başlanmasını ardından ana yemek ve tatlıya geçilmesini ve yemeklerin ayrı tabaklarda servis edilmesini ve ayrıca içeceklerin pahalı ve ağır metal kadehler yerine daha etkileyici olan kristal ve cam kaplarla sunulmasını öğretmiştir. Ziryâb Kurtubalılara giyim konusunda da öncülük etmiştir. Yaz boyunca beyaz ve açık renkli hafif kıyafetler, ilkbaharda renkli ipekli giysiler, sonbahar ve kış aylarında ise kalın ve yünlü elbiseleri önermiştir. Temizlikle ilgili olarak bir kısım yenilikleri de Kurtubalılara tanıtmış, koltuk altı deodorant kullanımını da ilk olarak Endülüse o getirmiştir. Yine Endülüslülere elbise temizleme ile ilgili pratik çözümler önermiş, diş macunlarıyla diş temizliğini göstermiştir. Ziryâb Kurtubalılarının saç modellerinde de belirleyici olmuştur. Ondan önce Kurtubalı kadın ve erkekler saçlarını uzatmakta ve ortadan ikiye ayırarak, kulaklarını ve yanaklarını kapatacak şekilde taramaktaydılar. O, kâkülü alını örtecek kadar kısaltarak ve yana bırakılan zülüfleri kulağa doğru sarkıtarak oluşturduğu kısa saç modeliyle yeni bir moda başlatmıştır. Onun etkisiyle Kurtuba'da mobilya biçimlerinde değişiklikler olmuş, mutfak işleri ve masa düzenlemesi bir sanat mertebesine yükselmiştir. Ziryâb'ın Endülüste varlıklı bir yaşam sürmesi ve özgürce sanatını icra etmesi doğuda Abbâsîlerin hâkimiyetinde yaşayan müzisyenlerin şiiirlerine ve şarkılarına da girmiştir.

İLERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

- ④ el-Makkarî ve Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelus er-Ratib*, Beyrut 1988.
- ④ Owen Wright, "Music In Muslim Spain", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992.
- ④ H. G. Farmer, *Historical Facts For The Arabian Musical Influence*, New York 1970.

④ Ahmet Hakkı Turabi, "İlk Dönem İslam Dünyasında Müsiki Çalışmalarına Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13-15 (1997), s. 225-248.

④ Sâlim Abdülaziz, *Tarihu'l-Müslimin ve Asâruhum fi'l-Endelus*, Beyrut 1988.

④ Fatih Erkoçoğlu ve Fazlı Arslan, "Endülüs'ün Sanat Güneşi Ziryâb", c. 7, sy. 14 (2009), s. 261-281.

④ R. Dozy, *Tarihu'l-Muslimin fi İsbanya*, Kahire 1994.

—Fazlı Arslan

BİLGİNLER

Kindî

(ö. 252/866 [?])

İlk İslam ve Arap filozofu

Bugün Irak sınırları içerisinde bulunan Küfe'de doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekte ancak dokuzuncu yüzyılın başında doğduğu tahmin edilmektedir. Kindî'nin babası İshak b. Sabbâh, Abbâsî halifeleri Mehdî-Bilâlâh, Hâdî-İlelhak ve Hârûnürreşid dönemlerinde Küfe valiliği yaptı. Ailesi Güney Arabistan'ın önemli kabilelerinden biri olan Kahtân soyundan gelmektedir. Kindî'nin ataları İslam öncesi dönemde Kinde bölgesinin yöneticileridir. Kindî'nin büyük dedesi Eş'as b. Kays, Kinde kraliyken Medine'de Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olmuştur.

Kindî'nin ilk yılları Küfe ve Basra'da geçti. Mu'tezile'nin büyük imamlarının yaşadığı bir yer olan Basra'nın onun eğitim hayatında olumlu katkıları olduğu tahmini yürütülebilir. Nitekim Kindî'nin Tanrı'nın birliği, sıfatları, peygamberlik gibi konulardaki görüşleri ile onun İslam inançlarını savunmak için çeşitli reddiyeler yazması Mu'tezile imamlarının görüş ve faaliyetlerine benzerdir. Kindî daha sonra Bağdat'a giderek hayatının sonuna kadar bu şehirde yaşadı.

Kindî Bağdat'ta Abbâsî halifesi Me'mûn'un himayesinde dinî, ilmi, felsefî ve edebî toplantılara katıldı. Halife Me'mûn Bağdat'ta 215 (830) yılında Beytülhikme'yi kurunca Kindî de bu merkezde görevlendirildi. Kindî, burada Grekçe ve Süryanice'den tercüme edilen eserleri üslûp, felsefî terminoloji ve Arap dili açısından kontrol etti.

Kindî Abbâsî halifesi Mu'tasim'in oğlu ve veliahdı Ahmed'in eğitimini üstlendi. Eserlerinin büyük bir kısmını Ahmed'in isteğiyle kaleme aldı. Veliahd Ahmed dışında, özel dersler vermek suretiyle eğittiği talebeler arasında Ahmed b. Tayyib es-Serahsî, tabip ve filozof Ebû Zeyd el-Belhî, matematik ve astronomi âlimi Ebû Ma'ser el-Belhî gibi önemli âlimler bulunmaktadır. Bu âlimler aynı zamanda Kindî okulunun da önemli temsilcileri arasında sayılır.

hayal ve rüya verileri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Kindî rüya yorumlarında rüya formlarının duyuşsal algılarımızdan gelmediğini söyleyerek onları öğrenmediğimizi ancak hatırladığımızı ve göksel etkilerle ortay acıktığını savunması itibarıyla Platonist bir çerçeveye yaslanır.

4. Vahiy. Kindî vahiy bir bilgi kaynağı olarak görür. Ona göre vahiy irade dışı bir bilgi elde etme yoludur. İnsanı bilginin aksine çaba harcamadan, mantıkî veya matematik yöntemlere başvurmadan, zamansız bir şekilde Allah'ın, peygamberlere iletmesi sonucunda ortaya çıkan bir bilgidir.

Ontolojik seviyeleri farklı olduğundan ve her insanın Allah ile doğrudan ilişki kurması mümkün olmadığından O'nun bir elçi aracılığıyla iradesini kullarına iletmesini akıl garip karşılamaz. Kindî değer ve mertebeye ve insanı tatmin bakımından vahiy bilgisini felsefî bilgidenden üstün görür. Bazı eserlerinde vahiy bilgisini felsefî bilgiden de karşılaştıran Kindî vahiy bilgisinin doğrudan, veciz, açık-seçik, kapsamlı, hakikatin salt ifadesi olması itibarıyla ve insanî düşünme süreçlerine arız olan dolaylılık, karmaşıklık ve çelişkilik gibi marazlardan arı olması itibarıyla insanî felsefî bilgidenden üstünlüğünü savunur.

Ahlâk Düşüncesi

Kindî'nin "İnsanın gücü ölçüsünde Allah'ın fiillerine benzemesidir" ya da "Felsefe ölümü önemsemektir" şeklindeki iki felsefe tanımı felsefenin yararının insana ahlâkî faziletleri kazandırması olduğunu göstermektedir. Ahlâkî erdemlerden ruha ait olan erdemler hikmet, necdet, iffet ve itidaldır. Hikmet düşünme gücünün bir erdemi olup bilgeliği ifade eder. Bilgelik ise ahlâkî kuralların bilgisine sahip olmak ve onları uygulamak demektir. Necdet ise insan onurunu ve onuru sağlayan şeylerin korunması yolundaki yiğitliktir. İffet bedeninin devamlılığına dair erdemleri topluca ifade eden bir erdemdir. İtidal ise diğer erdemleri de içerecek şekilde fiil ve davranışların dengelilik durumunu ifade eder. Kindî erdemlerin tanımında Eflâtuncu söylemi kullanmakla beraber idrat ve tefritten uzak olma hali itidal görüşüyle Aristocu anlayışı yansıtmaktadır.

Kindî'nin ahlâk düşüncesinde Risâle fi'l-hile li-def'î'l-ahzân önemli bir yer tutar. Risâle kinik, stoik ve sokratik ahlâkî unsurların birlikte iç içe ele alındığı ve hatta zaman zaman karıştırıldığı bir çerçevede ilerler. Bu risâlede Kindî her türlü ahlâkın amacını mutluluk olarak belirler. Dolayısıyla ahlâkî yolculuk mutluluğun önündeki engellerin de izalesine odaklanır. Burada ilk akla gelen engeller üzüntü ve ölüm korkusudur. Üzüntü, insanın isteklerinin gerçekleşmemesi ya da sevdiği şeylerin kaybindan doğar. Dolayısıyla gerçekliği olmayan psikolojik bir marazdır. Bunun tedavisi ise bu oluş bozulmuş âleminde değişmez hiçbir şeyin olmadığını bilmek, her isteğin gerçekleşmesinin ve sevilen bir şeyi sonuna kadar elde tutmanın imkânsız olduğunu bilmektir. Değişmeyen, yok olmayan, kaybolmayan mutluluklar ise akli ve manevi hazlardan doğar. Alışkanlıklar, bağımlılıklar, çıkarlar, duyu hazları dâima mutsuzluğun kaynağı olduğundan bir

şeye bağlanmaktan, kaybedildiğinde üzüntü duyulacak ob-jelerden, yokoluşa giden duyuşsal hazlardan, bir adım sonrası elem olan hazlardan kurtulmak üzülmemenin ve mutlu olmanın ilk adımıdır.

Risâledeki özellikle dikkat çekici bir bölüm, dünyevi yaşamımızı bir deniz yolculuğu sırasında geçici bir karaya çıkış olarak alegorize eder. Mutluluğun Ebedîliği ve dünyevi olanın geçiciliği, dünyevi olanın sonsuzca elde tutulamayacağı gibi ana fikirler risâlede yine çeşitli hikaye ve özdeyişlerle desteklenir.

Üzüntü ve acıları azaltma ve yok etme, ölüm korkusundan kurtulma ve bunların teknikleri, ahlâkî metanet ve tevekkül, etkilenmeme ideali, dünyaya meyletmeme, dünyadan el-etek çekmiş bir Sokrat portresi nezdinde zahitlik ve filozofluk modeli ve züht ideali, nihayet ahlâkın bir tür ruh sağlığı olduğu şeklindeki ana fikirleri barındıran el-Hîle'nin bu perspektifi, hikemiyat literatüründe aktarılan kinik ve stoik çerçeveye oldukça uygundur.

Mûsîkî

Kindî, İslam âleminde mûsikînin kaidelerini ilk defa vaz' eden kimsedir. Bir nevi Fârâbi ve İbn Sînâ'ya yol açmış, onlar da bu yolu geliştirmişlerdir. Ayrıca Arap mûsikisini belirli bir seviyeye oturtmuş, Grek mûsikî eserlerini şerh etmedeki başarısıyla da önemli bir rol oynamıştır. Grekler, mûsikîyi işlemişler ve nazarî kaidelerini tespit etmişlerdir. Fakat Kindî bunu olduğu gibi almamış, bilhassa o dönem Bağdat'ta icra edilen mûsikîye uygun bir şekilde tatbik etmiştir.

Klasik kaynaklarda müellifin mûsikî risâleleri karşımıza farklı isimlerle çıkmaktadır. Bu duruma müstensihlerin hataları neden olabileceği gibi, ikinci veya üçüncü elden alınan bilgilerin zayıflığı da sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte yaptığımız çalışmalar sonucunda filozofun mûsikîye dair şu eserleri kaleme aldığını tespit ettik:

1-Kitâbü'l-Azam fi't-Te'lif.

2-Risâle fi Nisebi'z-Zemâniyye.

3-Risâle fi Sinâ'ati'l-Akvâli'l-Adediyye.

4-Risâle fi Hubr Sinâ'ati't-Te'lif: British Museum, Oryantalizm Bölümü, nr. 2361, vr. 165a-168a.

5-Kitâbü'l-Musavvâtî'l-Veteriyye min Zâti'l-Veteri'l-Vâhid ilâ Zâti'l-Aşreti'l-Evtâr: Oxford Üniversitesi, Bodleian Ktp, Marsh nr. 663, vr. 226-238.

6-Risâle fi'l-Luhûn ve'n-Nağam Ellefehâ li-Ahmed İbn Mu'tasim: Berlin Milli Ktp., nr. 5530, vr. 25a-31a; Manisa Halk Ktp., nr. 1705, vr. 110b-123a.

7-Muhtasarü'l-Mûsîka fi Te'lifi'n-Nağam ve San'ati'l-Üd Ellefehâ li-Ahmed İbn Mu'tasim.

8-Risâle fi Eczâ Hubriyye fi'l-Mûsîka: Berlin, Tübingen Üniversitesi Ktp., Ahlwardt Bölümü, nr. 5503, vr. 31b-35b.

9-Risâle fi'l-Medhal ilâ Sinâ'ati'l-Mûsîka.

10-Risâle fi Kismetî'l-Kânûn.

Kindî musikiyi mantık, felsefe, quadrivium (dört bilim), hesap, hendese, hey'et ilimleriyle birlikte ilm-i insanî kapsamında değerlendirir. Müsiki bir dereceye kadar Yeni-Pitagorasçılığın etkisi altında olan Kindî'nin yaşadığı asırda yeni bir merhaleye giren müsikî bu döneme kadar mücerred, zahir bir sanat olarak kalmış, bu asırda mükteseb bir kültür haline gelmiştir. Artık musikişinasın sanatının icrasında şîr, kompozisyon, cins, makam, ritim unsurlarını bildiği bir dönem başlamıştır. Kindî'nin yaşadığı asır musiki açısından çok önemli ve büyük gelişmelerin olduğu bir asırdır ve bu nazariyelerde Kindî'nin çok mühim bir payı vardır.

Müsikişinaslar ve şarkıcılar için müsikî melodileri ve formlarında kullanacakları nazari kaideler koymuştur. Ahvanî bundan dolayı Kindî'yi İslam'da ilk müsikî okulunun sahibi olarak niteler ve Kindî ekolünün Fârâbî'de gelişip İbn Sînâ'da zirvesini yaşadığını iddia eder.

Farmer, Kindî'yi Grek şerhçilerinden sayar. Yusuf Şevki de Kindî'nin Arap müsikisinde ilmi ekolün ilk kurucusu olduğunu belirtir. Gerçekten de Arap rönesansının gerçekleştiği parlak bir devir olan hicrî III. asırda müsikî eserleri bize ulaşan ilk filozoftur. Müsikî risâlelerinde o dönem müsikisinin günümüze kadar bilinmeyen yönlerini aydınlatmış ve nazariyat ile ilgili birçok gerçekleri açıklamıştır.

Farmer, Kitâb'ün-Neğâm ve Kitâb'ül-İkâ' isimli ilmi müsikî eserlerinin Halil b. Ahmed tarafından yazıldığını, fakat Kindî'nin eserlerinin bunlardan daha önemli olduğunu da belirtir. Mecdi el-Ukaylî ise Kindî'nin iki rolünden bahsetmektedir:

- 1-Arap müsikisinin seyrini düzgün bir seviyeye oturtması,
- 2-Grek müelliflerinin eserlerini şerhetmedeki başansı.

Aynı zamanda bir matematikçi olan Kindî Risâle fi Hubr adlı eserinde mevcut notalar için konulacak tel uzunlukları ve kalınlıkları arasındaki oranları da hesaplamıştır. Uddaki nağmeleri tek tek isimlendirerek yerlerine koyar ve hesabını yapmıştır. Kindî'nin eserleri bu sahada yapılan ilk çalışmalardır. Kindî Risâle fi Hubr'unda müsikinin yazımını (notasyon) ilk defa ele alan ve bunu gerçekleştiren bir filozof olmuştur. Bunu herbir nağmeye ebced harflerinden birer sembol vererek gerçekleştirmiştir.

Sâmi Hâfız, Kindî'nin derin ilmi tecrübesiyle müsikîye de yöneldiğini ve risâlelerde müsikîyi güzel bir şekilde tahlil ettiğini belirterek onun müsikîye tesirlerini şu şekilde özetlemiştir:

- 1-Müsikiye dair eserler yazması, dolayısıyla duygu ve hislerin bu güzel sanatla etkilenmeleri,
- 2-Arap müsikî dizisini 12 yarım sese ayırması (Batı dizisine tamamen uygundur),
- 3-Herbir yarım ses için isim vererek ud tellerinin ebced harfleriyle isimlendirmesi,
- 4-Daha önceki müsikîşinaslar ve enstrümanlarla ilgili tarihi bilgiler vermesidir.

ÖNE ÇIKAN ESERLERİ

- *Kitâb fi'l-Felsefeti'l-Ülâ*: nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Kahire 1327/1948; nşr. Ebû Rîde, "Kitâbü'l-Kindî ile'l-Mu'tasım-Billâh fi'l-Felsefeti'l-Ülâ", *Resâ'lü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde, Kahire 1369/1950, c. 1, s. 97-162.
- *Risâle fi Hudûd'l-Eşyâ' ve Rûsûmihâ*: nşr. Ebû Rîde, *Resâ'lü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde, Kahire 1369/1950, c. 1, s. 165-179; Abdülemîr el-A'sem, *el-Mustalahü'l-Felsefiyye*, Kahire 1989, s. 189-203.
- *Risâle fi'l-Fâ'il'l-Hakki'l-Evvel et-Tâm ve'l-Fâ'il'l-Nâkis elle'zî Hüve bi'l-Mecâz*: nşr. Ebû Rîde, *Resâ'lü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde, Kahire 1369/1950, c. 1, s. 182-184.
- *Risâle fi İzâhi Tenâhi Cirmi'l-Âlem*, nşr. Ebû Rîde, *Resâ'lü'l-Kindî el-Felsefiyye* içinde, Kahire 1369/1950, c. 1, s. 186-193.

İLERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

- Mahmut Kaya, "Kindî, (Hayatı ve Şahsiyeti)", *DİA*, c. 26 (2002), s. 41-58.
- Kindî, *Felsefi Risâleler*, çev ve inc. Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Hisam Muhyiddin el-Alusî, *Felsefeti'l-Kindî*, Beyrut 1985.
- İlhan Kutluer, «Bir Reddiyenin Anatomisi: İbn Hazm'a Nispet Edilen er-Redd ale'l-Kindî el-Feylesuf Adlı Risâlenin Tahlili», *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 325-348.
- Kamil Sarıtaş, "Kindî'nin Akıl Teorisinin Kaynağı Sorunu Üzerine", *Dini Araştırmalar*, c. 14, sy. 40 (2012), s. 90-111.
- Ömer Mahir Alper, *İslam Felsefesinde Akıl-Vahiy/Felsefe-Din İlişkisi: Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ Örneği*, Kitâbevi Yayınları, İstanbul 2008.
- Peter Adamson, Richard C. Taylor (ed.), *İslam Felsefesine Giriş*, çev. M. Cüneyt Kaya, Küre Yayınları, İstanbul 2007.
- Charles E. Butterworth, "Al-Kindî and the Beginnings of Islamic Philosophy", *The Political Aspects of Islamic Philosophy*, U.S.A. 1992.
- Ahmet Hakkı Turabî, "el-Kindî-Müsiki", *DİA*, c. 24 (2002), s. 58-9.
- Ahmet Hakkı Turabî, "el-Kindî'nin Musiki Risâleleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

—Eşref Altaş, Ahmet Hakkı Turabî

Barkod okuyucusu aracılığıyla, bilginle ilgili video sunumu izleyebilirsiniz.

☉ *Nevâdirü'l-Felâsife (Nevâdiru Elfâzi'l-Felâsifeti'l-Hükemâ ve Âdâbü'l-Muallimîne'l-Kudemâ)*: Kuveyt 1406/1985.

ILERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

☉ Mâhir Abdülkâdir, *Muhammed, Huneyn b. İshâk: el-Kasrûz-Zehebî li't-Tercüme*, Beyrut 1987.

☉ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

☉ M. Meyerhof, "New Light on Hunain Ibn Ishaq and His Period", *ISIS*, c. 8 (1926), s. 685-724.

☉ İbrahim Halil Üçer, "Antik-Helenistik Birikimin İslam Dünyasına İntikali: Aristotelesçi Felsefenin Üç Büyük Dönüşüm Evresi", *İslam Felsefesi, Tarih ve Problemler*, ed. M. Cüneyt Kaya, İSAM, İstanbul 2013, s. 37-91.

—İbrahim Halil Üçer

BİLGİNLER

İbnü'l-Müneccim

(ö. 300/912)

Abbâsîler dönemi müzik nazarıyatçısı ve şair, saray nedîmi

Klâsik ve modern kaynaklarda İbnü'l-Müneccim'in doğum yerinin Bağdat ve doğum tarihinin 241/855-6 senesi olduğuna dair ittifak vardır. Aynı kaynaklar onun 58 yaşındayken hicrî 300/912 senesinin Rebiülevvel ayının 13. gecesinde Bağdat'ta vefat ettiğini belirtmektedirler.

Eğitimi başta babası olmak üzere aile büyükleri ve aile çevresindeki âlimlerden aldığı anlaşılmaktadır. Zirâ kaynaklarda, önceden geçtiği gibi babası Ali b. Yahyâ'nın bütün ilmini oğulları arasında, bilhassa Arap-Acem ilimlerinde büyük bir kabiliyete sahip olan İbnü'l-Müneccim'e bıraktığı kayıtlıdır.

Öğretisi

İbnü'l-Müneccim öncelikle –aileden tevârüs eden- saray nedimliği yanında dönemin en iyi edebiyatçısı ve en güçlü şairlerinden biriydi. Arap-Acem ilimlerindeki kabiliyeti yanı sıra fıkıhçı, mu'tezilî bir kelâmcı, rivâyetçi [ihbârî] idi. En önemli özelliği ise İslam dünyasında metafizik tahsil eden ilk müzik nazarıyatçısı olmasıdır.

Kaynaklar, edebiyâtın bütün alanlarında üstün bir yeri bulunan İbnü'l-Müneccim'in, döneminin en meşhurları arasında yer aldığı hususunda ortak kanaat sahibidirler. Yâkût, *Mu'cem*'inde ondan sitâyîşle bahseder ve onu edebiyat sahasının parlak bir yıldızı olarak zikreder. Ayrıca divân sahibi bir şair olduğunu belirtir. İbnü'l-Müneccim'in "recez"le yazan doğuştan kabiliyetli, üstün bir şair olduğunu nakleden Merzubânî ise; onu zamanının en iyi ve en sağlam şairi olarak niteler. Ebû Ahmed'in İbnü'l-Müneccim'i övmek için yazmış olduğu bir şiir nakleden Merzubânî, onun şiirlerinin

de dinî tutumunu anlatan veya kabiliyetini öven bir ifadeye rastlamadığını belirtir. Şiirlerinden bazılarını Mes'ûdî'nin eserinde bulmak mümkündür. Bu eserde özellikle Mu'tazid ve Müktefî'nin huzûrunda inşad ettiği şiirlerin bir kısmı yer almaktadır. İbnü'l-Müneccim Arap şiirleri üzerine ilginç bir çalışma olan *Kitâbü'l-Bâhirî* yazmaya başlamış, bu eser daha sonra oğlu tarafından tamamlanmıştır.

Mu'tezile'ye bağlı bir kelâmcı olan İbnü'l-Müneccim'in, kelâmcılardan oluşan bir arkadaş meclisi bulunmaktaydı. Bu meclis toplantılarına Halife Müktefî de katılıyordu. Ez-Zehebî onun bid'atçı ve faal bir Mu'tezilî lider olduğunu bildirmektedir. Kaynaklar her ne kadar onun kelâm sahasında eserler telif ettiğini bildirmekteyseler de bu eserlerin isimlerini zikretmemişlerdir. Kendisinin felsefeye karşı temâyülü, mu'tezile mektebinin bir temsilcisi olmasından kaynaklanıyor olabilir. Müktefî'nin de katıldığı bu meclislerde Bağdat'ın en önemli alimleri ve ilahiyatçıları yer alıyordu ve bu toplantılarda Müktefî ile İbnü'l-Müneccim arasında bazı olaylar, latîfeler ve espriler gerçekleşmiştir. Muhammed b. Cerir et-Ta-berî onun en önemli öğrencilerindendir.

İbnü'l-Müneccim'in çeşitli kültürlere vakıf ve geniş bir bilgi hazinesine sahip olduğunu belirten kaynaklar, ünlü gramerçi Zeccâc ile aralarında geçen tartışmayı buna örnek gösterirler. Bilhassa Arap-Acem ilimlerindeki üstün bilgisi, Grek yazılarını okuyabilmesi, bu eserler hakkındaki derin bilgisi ve sahip olduğu metafizik kültürü onun öne çıkmasına ve birçok hal tercümesi müellifi tarafından övgüyle söz edilmesine sebep olmuştur.

ÖNE ÇIKAN ESERLERİ

☉ *Kitâbü'l-Bâhir fî Ahbârîş-Şu'arâ'il-Muhadramiyyî'd-Devleteyn*.

☉ *Kitâbü'n-Neğam*.

☉ *Risâle fî'l-Mûsikâ*: Muhammed Behçe el-Esrî, "Kitâbü'n-Neğam li-Yahyâ b. Ali b. Yahyâ'l-Müneccim", *el-Mecma'u'l-İlmiyyî'l-İrâkî*, Bağdat 1950, s. 114-124; Zekeriyâ Yusuf, *Risâletü'bni'l-Müneccim fî'l-Mûsikâ*, Kahire 1964; thk. Yusuf Şevki, Kahire 1976; trc. Ruhi Kalender, Necati Avcı, "Kitâbü'n-Neğam", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 25 (1981).

ILERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

☉ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931.

☉ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğânî*, nşr. Abdülemir Mühenna-Semîr Yusuf Cabir, Beyrut 1986.

☉ Henry George Farmer, "Yahyâ b. Ali", *MEB İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (1986), s. 347.

☉ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, nşr. Ahmed Ferîd Rifâî, Beyrut [t.y].

☉ İbnü'l-Kiftî, *Ihbâru'l-Ulemâ bi-Ahbârî'l-Hukemâ: Târîhu'l-Hukemâ*, nşr. I. Lippert, Leipzig 1903.

☉ Ahmet Hakkı Turabî, "İbnü'l-Müneccim", *DİA*, c. 21 (2000), s. 155-6.

—Ahmet Hakkı Turabî

BİLGİNLER

İbn Sînâ
(ö. 429/1037-38)

Meşşâî filozof ve hekim

İslam felsefesi tarihinde *eş-Şeyhu'r-reis* (büyük üstat) olarak bilinen ve Klasik Dönem felsefe geleneğini üslup, içerik ve kapsam olarak zirvesine ulaştıran İbn Sînâ Buhara yakınlarındaki Efşene köyünde yaklaşık olarak 370/980-81 tarihlerinde doğdu. Sâmânîler'in hakimiyeti altındaki Buhara'da, babası Abdullah'ın çevresiyle yakın ilişki içerisinde daha küçük yaşlarda dinî ve felsefî ilimler tahsilini tamamladı. Ebû Muhammed ez-Zâhid, Ebû Bekir el-Berkî, Mahmûd Messâh ve Ebû Abdullah en-Nâtîlî önde gelen hocaları arasında yer alır. İlk iki hocası daha ziyade fıkıh ve edeb alanlarında öne çıkarken, Mahmûd Messâh özel olarak matematik bilimler, Nâtîlî ise mantık, geometri ve astronomi gibi bilimlerde İbn Sînâ'ya hocalık yaptı. Hocası Nâtîlî'nin Buhara'dan ayrılışı ertesinde İbn Sînâ fizik ve metafizik bilimler literatürünün ana metinlerini şerhleriyle birlikte tahsil etti. Felsefî ilimlerle ilgili tahsiline, daha sonra onu yüzyıllar boyu en önemli tıp bilginlerinden biri haline getirecek tıp eğitimi eşlik etti. Ebû Sehl İsâ b. Yahyâ el-Mesîhî ile el-Kumrî onun bu alandaki hocaları olarak bilinir. On altı yaşına geldiğinde felsefî ilimlerin hemen tamamında yetkinlik elde eden İbn Sînâ, bir yıl sonra ilk eserlerinden *el-Hikmetü'l-Arûziyye*'yi telif etmiş ve aynı tarihlerde hekim olarak Sâmânî sarayına davet edilmiştir. Bir süre Sâmânî sarayında kalan İbn Sînâ bir yandan burada hekimlik görevini icra ederken, diğer yandan sarayın meşhur kütüphanesinde çalışma imkânı elde etmiştir. Nispeten uzun sayılabilecek bu dönemde günümüze ulaşmayan kapsamlı eseri *el-Hâsıl ve'l-maḥsûl* ile *el-Birr ve'l-ism* adlı risâleyi telif eden İbn Sînâ, Sâmânîler'in çöküşüyle birlikte Buhara'yı terk etmiş ve Hârizm bölgesinde yer alan Gürgenç'e geçmiştir. Buradayken Gazneli Mahmûd'dan bir davet alan İbn Sînâ, onun ısrarlı takiplerine rağmen bu davete icabet etmeyerek uzun bir yolculuk ertesinde Cürcân'a vardı. Kısa bir süreliğine buradan Hârizm yakınlarındaki Dihistan'a geçse de daha sonra Cürcân'a geri dönen İbn Sînâ, Cürcân'a ikinci dönüşü esnasında öğrencisi Ebû Ubeyd el-Cüzcânî ile tanıştı. Burada Ebû Muhammed eş-Şirâzî'nin şahsında güçlü bir himaye bulan İbn Sînâ, yer yer Cüzcânî'nin de teşvikiyle mantıkla ilgili olan *el-Muhtasaru'l-evsat*, metafizikle ilgili eseri *el-Mebde' ve'l-me'âd* ve *el-Ersâdu'l-küllîyye* başlıklı eserlerini kaleme aldı. *el-Kânûn fi't-tıbb*'in giriş kısmı ile *Muhtasaru'l-Macestî*'yi de burada telif ettiği bilinmektedir. Daha sonra Cürcân'dan Büveyhîler'in en önemli merkezlerinden Rey'e geçen İbn Sînâ, buradan Kazvin'e oradan da Hemedan'a geçti. Burada emir Şemsüddeve tarafından vezirliğe getirildi. Bir süre Hemedan'daki bir isyan sebebiyle görevinden alınarak, isyanı yatıştırmak maksadıyla göz hapsinde tutulsa da daha sonra

vezirliğe iade edilen İbn Sînâ, öğrencilerinin önemli bir bölümünü burada yetiştirdi. Hâmîsi Şemsüddeve'nin ölümü ertesinde (412/1021) vezirliği bırakarak Hemedan'da kalmaya devam eden filozof, *eş-Şifâ* adlı ansiklopedik eserinin önemli bir bölümünü bu dönemde tamamladı.

Şemsüddeve'nin ölümüyle birlikte siyasetle ilişkisi daha sorunlu bir hal almaya başlayan İbn Sînâ, Büveyhî hanedanından bazı kişilerin onu hainlikle itham etmeleri üzerine dört ay boyunca Ferdecân kalesine hapsedilmiştir (414/1023). Kalede iken *el-Hidâye*, *Hay b. Yakzân* ve *el-Kulunc* kitaplarını telif eden filozof, buradan çıkması ertesinde de *eş-Şifâ*'nın mantık bölümünü tamamlamıştır.

415/1024 senesinde Hemedan'dan İsfahan'a geçen filozof burada Kâkûyî emiri Alâüddeve tarafından vezirliğe getirildi. Hayatının sonuna kadar, yaklaşık on üç sene boyunca Alâüddeve'nin himayesinde kalan İbn Sînâ, mantık, fizik ve metafizik bölümlerinden oluşan *en-Necâtî*, Farsça kaleme alarak ona ithaf ettiği *Dânişnâme-i Alâî*'yi, *el-Hikmetü'l-maḥrikiyye*'yi, *eş-Şifâ*'nın girişini ve *Havâşî alâ Kitâbîn-Nefsî*, otobiyografisini 1030 yılına kadar bu dönemde telif etti. Behmenyâr başta olmak üzere öğrencileri ile arasındaki sorulu cevaplı tartışmaları içeren *el-Mübahasât*, *et-Ta'likât* ve sistematik son felsefî eseri olan *el-İşârât ve't-tenbihât* ise 1027-1037 yılları arasında, hayatının son döneminde telif etti. İşârât'ı takiben İbn Sînâ yalnızca *Risâle ilâ Ebî Cafer el-Kiyâ* gibi bazı mektuplar ve *el-Kelâm ale'n-nefsî'n-nâtika* adlı risâleyi kaleme aldı. Bu anlamda düşünen nefisle ilgili risâlesi, İbn Sînâ'nın son eseri gibi görünmektedir. Gazneli Mahmud'un İsfahan'ı aldığı esnada evi ve kütüphanesinin yağmalanması, önemli bazı eserlerinin kaybolmasına neden oldu. Kalan hayatı boyunca Alâüddeve'ye eşlik eden İbn Sînâ, onunla birlikte Hemedan'a çıktığı bir sefer sırasında hastalandı Hemedan'a ulaştıklarında 429/1037-8 senesinde vefat etti.

Öğretisi

İbn Sînâ felsefe tarihinin kendisine gelen süreç dahilinde geçirdiği üçüncü dönüşüm evresinin zirvesinde bulunur. Aristoteles ertesinde felsefe tarihi, biri I. ve II. yüzyıllarda Aristoteles felsefesini sistemleştirerek yeniden yorumlayan Rodoslu Andronikos ve öğrencileri ile Şarih Afrodisiaslı İskender'in elinde gerçekleşen Aristotelesçi, diğeri ise III. ile VI. yüzyıllar arasında Eflâtun ve Aristoteles felsefesi arasındaki uyum arayışlarıyla ortaya çıkan Yeni-Eflâtuncu iki dönüşüm geçirmişti. İbn Sînâ kendisinden önceki Aristotelesçi ve Yeni-Eflâtuncu filozoflardan, biri evrenin temel bileşenlerine, diğeri ise evrene dair açıklayıcı ilkeye ya da ilkelere dair iki uçlu büyük bir sorun tevarüs etti. Bu sorun bir yandan evrenin temel bileşenlerinin neler olduğu ya da evreni en iyi hangi ilkenin en doğru bir şekilde açıklayabileceğiyle ilgili iken, diğer yandan bu bileşenler aracılığıyla nasıl *bütünlük ve birlikli bir evrene* ve bu evrene dair nasıl *bütünlük ve birlikli bir açıklama*ya ulaşılacağıyla ilgilidir. Hem Eflâtun'un akli varlık tarzına sahip metafizik evreni ile nihai kertede maddilikle nitelenen *khôra* (kap) içinde varlık kazanan duyulur evreni arasındaki keskin ayırım, hem de Aristoteles'in *aithêrden* (esir) oluşan göksel cisimler ve bunları hareket ettiren hareketsiz akılları barındıran

rol ifa ettiği maddî suret alma mekanizmasına benzer şekilde, burada zihni tümelleri idrake hazırlama işlevini düşünme (*fikir*) fiili ifa eder. Dış ve iç idrak süreçlerinin aşamalar dahilinde eşlik ettiği düşünme fiili, dıştaki şeylerden anlamların tecridini ve anlamlar arası ilişkiler aracılığıyla da yargıların oluşturulmasını sağlar. Zihnimizdeki bilgisel içerikler düşünme fiilinin gerçekleştirdiği soyutlamalar aracılığıyla elde edilir, ancak İbn Sînâ tümelleştirici nihai yargıya ihtiyaç duyduğumuz her seferinde Faal Akıldan gelen ilahî feyze ihtiyaç duyulduğuna vurguda bulunur. "Faal akilla ittisal" sayesinde elde edilen bu feyze nispetle, düşünme süreçleri zihni tümeli elde etmeye hazırlama safahatı olarak anlaşılır. Zihnin hazırlanma süreçlerini öne çıkardığı yerlerde İbn Sînâ epistemolojisi tümüyle nazarı bir karaktere bürünürken, ilahî feyzi öne çıkardığı yerlerde sezgisel bir karaktere bürünür. Epistemolojisinin bu düal karakteri, İslam düşüncesinin on ikinci yüzyıl sonrasındaki yönelimleri güçlü bir şekilde etkilediği gibi, çağdaş İbn Sînâ araştırmaları için de daima canlı tartışmaların konusu olmuştur.

İbn Sînâ epistemolojisinin dikkat çekici yönlerinden biri, neyin bilindiği ya da bilinebileceği sorusuna verdiği cevapta yatar. İbn Sînâ kendisinden önceki Aristotelesçi filozofları, bilmeyi aklı suretleri değil bu suretlerin gereği olan fenomenleri bilmeye indirgemekle itham eder. Ona göre bu durumun sebebi, onların suret ile istidadi nitelikler arasında ayırım yapamamalarıdır. Söz konusu ayırmadan yoksunluğun fizik ve metafizik alandaki birçok "sıkıntılı" sonucundan bahseden İbn Sînâ'nın epistemoloji alanında işaret ettiği bu sonuç, İbn Sînâ'yı aklı suretlerle onların gereği olarak ortaya çıkan nitelikleri açık bir biçimde ayırmaya ve bildiklerimizin söz konusu suretlerin gereği olarak ortaya çıkan nitelikler olduğunu söylemeye götürmüştür. Eşyanın hakikatinin ne olduğu ve gerçekten bilinip bilinemeyeceğiyle ilgili ileri birçok soruyu doğuran bu yaklaşıma göre, *hakikat*in ne olduğu ve bilme fiilinin gerçekte neye taalluk ettiği sorusu daha ileri tartışmalara ve araştırmalara beklemektedir.

Ahlâk ve Psikoloji

Doğa felsefesinin bir parçası olarak İbn Sînâ psikolojisi nefsin tanımı, meydana gelişi, bulunduğu cisimle ve dolayısıyla mizaçla ilişkisi, türleri, güçleri ve güçlerinin konularıyla ilişkisi gibi sorunlar üzerine yoğunlaşır. Nefsi "bilkuve canlılık sahibi organik doğal cismin ilk yetkinliği" olarak tanımlayan İbn Sînâ, doğayı tekbiçimli ve iradesi hareketlerin, nefsi ise iradeli ve çokbiçimli olma kriterlerinden birine sahip her türden değişim ve dönüşümün ilkesi olarak kabul eder. Bu tasnif etrafında nefsin, ay-üstü âlemdeki mevcutları da hesaba katarsak dört türü vardır: iradeli ve tekbiçimli hareketlerin kaynağı olan felekî nefis, iradesiz ve çokbiçimli hareketlerin kaynağı olan bitkisel nefis, iradeli ve çokbiçimli hareketlerin kaynağı olan hayvani nefis, ihtiyarî ve çokbiçimli hareketlerin kaynağı olan insani düşünen nefis. Ona göre nefis maddî istidat ve suret alış mekanizmasına uygun olarak beden hareketlerinin etkisi aracılığıyla gerekli hazırlığı elde ettiğinde metafizik illetler tarafından feyz edilir.

İbn Sînâ'ya göre nefis her türden mevcudun o mevcut ola-

rak varoluşunun ilkesi olup, mevcutların nefis sahibi olmaları bu türden bir mevcudiyeti elde etmeleri anlamında ilk yetkinliğine tekabül eder. İlk yetkinlik söz konusu mevcudun fiilleri için gerekli tüm kabiliyetlerin toplamını ifade eder. Söz konusu kabiliyetlerin bilfilliği ikinci yetkinliği doğurur. İnsanı düşünen nefis söz konusu olduğunda ikinci yetkinlikler alanı teorik veçhesiyle bilimlerin, pratik veçhesiyle de erdemlerin tahsiline karşılık gelir. Böylece insan için ahlâkî yetkinlik bilkuve ve yetkinliklerinin bilfiil hale gelmesi olarak anlaşılır. Bu çerçevede İbn Sînâ'ya göre düşünen nefis teorik ve pratik ikinci yetkinlikler aracılığıyla nihai yetkinliğine ulaştığında, metafizik kaynağına dönerek ölümsüzlük elde etmiş olur. Dolayısıyla insan nefsi, onun metafizik ilkelerden feyezani için hazırlayıcı ilke konumunda olan mizaca tâbi olmayıp, bedenden ayrılabilir bir hüvyete sahiptir. Onun için en yüce mutluluk da aslı kaynağına dönerek sırf aklilik kazanmasıdır.

Doğa Felsefesi

İbn Sînâ'nın doğa felsefesi doğal cisimlerin fizik ve metafizik ilkelere ile doğa, cisim ve hareket gibi konuları ele alan teorik fizik bölümünün (*es-Semâ'u't-tabî'î*) yanısıra, ay-altı ve ay-üstü âlemdeki cisimsel mevcutları genel yapısı itibarıyla ele alan *Gökyüzü ve âlem*, ay-altı âlemdeki unsurlardan karmaşık türsel varlıklara kadar duyulur mevcutların meydana gelişini açıklamayı amaçlayan *Oluş ve bozuluş*, göksel cisimlerin ay-altı âleme etkisini inceleyen *Meteoroloji* ve devamlı *Zooloji*, *Botanik* ve *Mineraloji* gibi bölümlere sahiptir. Her türden değişimin için ilkesini ele aldığı *Psikoloji* de bu kapsam içine girer. Bu yönüyle değişimler dünyasının oldukça kapsamlı bir resmini veren doğa felsefesi külliyyatı, İbn Sînâ'nın özgün ayrımların bir uygulama alanı olarak görünür. Özellikle teorik fizik bağlamında İbn Sînâ doğa, cisim ve mizacın tanımı ve ilkeleri, madde-suret ve kuvve-fil ilişkisi başlıkları altında önemli yenilikler getirmiştir. Değişimler alanının aslı metafizik temelleriyle ilgili yeni açıklayıcı modelin etkisiyle, bu alanın iç işleyişini de yeniden yorumlayan bu perspektif genel felsefe tarihi açısından XVI. yüzyıla değin etkisini korumuştur.

Mûsikî

Bilhassa *Kitâbü's-şifâ* isimli eserinde "Cevâmiu ilmi'l-Mûsikâ", ve *Kitâbün-necât*'inde "Muhtasar fi ilmi'l-Mûsikâ" başlıkları altında mûsikîye dair oldukça önemli bilgiler veren İbn Sînâ'nın ilimleri tasnifinde mûsikî ilmi dört riyâzî ilimden (aritmetik, geometri, astroloji-astronomi ve müzik) biridir. Öklid, Ptolemy, Phythagoras ve diğer Grek üstadlarının mûsikî üzerine yaptıkları çalışmaların Arapça'ya tercümesiyle birlikte bu tasnif, müslüman âlimlerce de öteden beri kabul edilegelmiştir. Bu çerçevede Kindî ve Fârâbî'nin bunu gerçekleştirdiklerini görüyoruz. Bu sebeple İbn Sînâ'nın mûsikîye dair eserinin başlığı "Cevâmiu ilmi'l-Mûsikâ" şeklindedir.

Filozof İbn Sînâ, müzik alanında Fârâbî'nin özetle açıkladığı olduğu düşünceleri kabul edip tatbik eder; bunları daha da genişleterek kendi sistematığı içerisinde inceler, geliştirir ve iddialı birer teori haline getirir.

İbn Sînâ'ya göre mûsikî; "hep daha güzel olan üzerine kurulu bir iştir". Zira o kişisel lezzeti ifade eder. Onun kastettiği gü-

zellik, fazilettir. Yani müzik içerisindeki âheng, sayısal prensipler ve oranlar içermesi ve bunların sağlam yani âhenkli olması gerekir.

İbn Sînâ, müziğin teoriye dayalı bir incelemeye tâbi tutulması konusunda Müslüman Pythagorasçılara karşı Fârâbî tarafını tutmaktadır. Kendisinden önce yaşayan Aristoxenes gibi o da; mûsikî ilmini -müziğin kural ve öğelerini- işitsel bir fenomen olarak yeniden incelemiştir. Gerçekten o; meselâ aralıkların ve oranların kendi süreleri içinde düşünölebileceğini doğrulamaktadır.

"Bizim müzikte ilk olarak hoşumuza giden şey, sesin duyulan ve hissedilen nitelikleridir" diyerek "ses" in önemine işaret eden İbn Sînâ'ya göre ses, diğer hissedilebilir şeyler gibidir. Yani onun nazarında sesler, işitme duyumuzun memnuniyeti veya memnuniyetsizliği kadarıyladır.

"Canlılar arasında" ses taklidi "ne müziğin cevheridir ne de onun en hoş durumudur." Bu görüş, Grek üstadlarından bağımsızlığını idda eden İbn Sînâ'nın farklı bir yönüdür. Burada İbn Sînâ açıkça insan-hayvan yaşamında sesin fonksiyonel önemini de ileri sürmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla o, müzik ile insan tabiatı arasında benzerlik üzerine konuşmaktadır; fakat bu benzerlik, ne müziğin mahiyetinin odak noktasına ne de bizim müzik dinlemekten aldığımız lezzetin kaynağına yöneliktir.

İbn Sînâ, tarif edilebilmelerinden dolayı ses aralıkları matematiksel oranlarla ifade etmiş ve ses uyumundaki rölâtif derecelerine göre sıralamıştır. İbn Sînâ'ya göre bütün sesler arasında çift veya yarım oranlar mevcuttur. Uyumlu iki ses daima sayısal bir oran içindedir. O, aralıkları uyumlu ve uyumsuz şekilde ikiye ayırır.

Mûsikî nazarîyâtı ve felsefesinde hemen hemen Fârâbî'nin çizgisinden ayrılmayan İbn Sînâ; bu mûsikî nazarîyâtını temellendirirken Grek mûsikî nazarîyâtının basit birer izleyicisi olmamış, eserlerini kendi döneminde icrâ edilen müzik üzerine kurmuştur. Pythagoras gamını kullandığı gerçeği, onun Greklerce ortaya konan teorileri takip ettiğini göstermez. Çünkü pentatonik olan bu gam, Helen medeniyetiyle ilişkiye girilmeden çok önce Çin'de kullanılıyor ve herhangi bir Grek etkisinden bağımsız Batı Asya'da bulunuyordu. Bugün bile gerek Türk gerek İran ve gerekse Arap müzikleri nazarîyâtında İbn Sînâ'nın teorilerini görmemek ve o dönemlerde temellendirilen sesleri duymamak mümkün değildir.

ÖNE ÇIKAN ESERLERİ

- *el-Hikmetü'l-Arûziyye (el-Mecmû)*: nşr. Muhsin Sâlih, Beyrut 2007.
- *Dânişnâme-yi 'Alâî*: nşr. M. Mu'în, Silsile-i İntişârât-ı Encümen-i Âsâr-ı Milli, Tahran 1951.
- *Kitâbu's-Şifâ*: nşr. I. Medkûr vd., Kahire 1952-83.
- *el-Mebde' ve'l-Me'âd*: nşr. Abdullah Nûrânî, Tahran 1984.
- *el-Mübâhasât*: nşr. Muhsin Bidârfar, İntişârât-ı Bidâr, Kum 1423.

- *Kitâbu'l-Hidâye*: nşr. Muhammed Abduh, Külliyyetü Dâri'l-Ulûm, Camiatü Kâhire, Kahire 1974.
- *Tefsîru Kitâbi Esûlücyâ mine'l-İnsâf*: nşr. Abdurrahmân Bedevî, *Aristû indel-Arab* içinde, Vekâletü'l-matbû'ât, Kuveyt 1980.
- *Uyûnu'l-Hikme*: nşr. A. Bedevî, Dâru'l-kalem, Vekâletü'l-matbû'ât, Beyrut-Kuveyt 1980.
- *Hayy b. Yakzân*: nşr. Ahmed Ermin, Kahire 1952.
- *Mantiku'l-Meşrkiyyîn*: Ayetullahî'l-Uzmâ el-Marâşî, Kum 1405.
- *Ahvâlün-Nefs*: nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Dâru lhyâi Kutubî'l-Arabiyye, Kahire 1953.
- *el-Kânûn fî't-Tıbb*: nşr. I. al-Qashsh, Beyrut 1993.
- *Urcûze fî't-Tıbb*, nşr. Zühayr el-Bâbâ, Halep 1984.
- *et-Ta'likât*: nşr. Abdurrahmân Bedevî, Mektebetü'l-İlâmi'l-İslâmî, Kum 1984.
- *en-Necât*: nşr. Abdurrahmân Umeyre, Dâru'l-Cil, Beyrut 1992.
- *el-İşârât ve't-Tenbihât*: nşr. Muctebâ ez-Zârrî, Mektebetü'l-İlâmi'l-İslâmî, Kum 1380.
- *el-Adhaviyye fî Emri'l-Me'âd*: nşr. Hasan Âsî, Beyrut 1987.
- *Kitâbu'l-Hudûd*: nşr. ve Fr. çev. A. M. Goichon, Publications de L'Institute Français D'archelogie Orientale, Kahire 1963.

İLERİ OKUMALAR İÇİN ÖNERİLER VE KAYNAKÇA

- İlhan Kutluer, İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık, İz Yayınları, İstanbul 2002
- Ali Durusoy, İbn Sînâ Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri, İFAV Yayınları, İstanbul 2008
- M. Cüneyt Kaya, *Varlık ve İmkân, Aristoteles'ten İbn Sînâ'ya İmkânın Tarihi*, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- Ömer Türker, İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- İbrahim Halil Üçer, İbn Sînâ Felsefesinde Suret, Cevher ve Varlık, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.
- Dimitri Gutas, İbn Sînâ'nın Mirası, çev. M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- Ömer Mahir Alper, İbn Sînâ, İsam Yayınları, İstanbul 2014.
- Robert Wisnovsky, İbn Sînâ Metafiziği, Kaynakları ve Gelişimi, çev. İbrahim Halil Üçer, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- Ahmet Hakkı Turabi, *İbn Sînâ'nın Kitabü's-Şifâsında Müsikî*, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.
- Ahmet Hakkı Turabi, "İbn Sînâ-Mûsikî", *DİA*, c. 20 (1999), s. 336-7.
- Ahmet Hakkı Turabi, *İbn Sînâ Müsikî*, Litera Yayınları, İstanbul 2004.
- Ahmet Hakkı Turabi, "İbn Sînâ ve Müzik", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 2008, c. 2, s. 195-216.

—İbrahim Halil Üçer, Ahmet Hakkı Turabi

Barkod okuyucusu aracılığıyla, bilginle ilgili video sunumu izleyebilirsiniz.